

KARAÇAY - MALKARLARIN NART DESTANLARI

Yazan: Orusbiyanı SAFAR ALİY

Çevirenler: Bilal APPA - Adilhan APPA

Nart Destanları, bütün Kuzey Kafkasyalılarda olduğu gibi, Karaçay-Malkar Türklerinin edebiyatında da önemli bir yere sahiptir. Kuzey Kafkasyalılar, Nart kahramanlarını efsanevi ataları olarak sayarlar. Destanlarda Nartlar; yiğit ve cesur kahramanlar olarak anlatılır. Nart Destanlarının oluşmaya başlaması çok eski zamanlara dayanır. Ancak bu destanlar çok geç tarihlerde yazıya geçirilmeye başlanmıştır. Safar-Aliy Orusbiy'in, Nartlar hakkında yazdığı "Dağlıların Nart Destanları" başlıklı yazısı, bu konuda yapılan ilk araştırmalardan biridir^(*). Karaçay-Malkar'da Bashan (Baksan) bölgesinin ileri gelenlerinden İsmail Orusbiy'in oğlu olan Safar-Aliy Orusbiy, Moskova'da Petrovskaya ademesi'ni okumuştur. Öğrenciliği sırasında; P. Ostryakov, P.İ. Chaikovski, N.P. Tulçinski gibi ünlü kişilerle tanışma fırsatını bulmuştur. Safar-Aliy Orusbiy, onların Kafkasya kültürü hakkında dikkatini çekmeye çalışmış ve onlara bu konuda zengin materyaller sağlamıştır.

Safar-Aliy Orusbiy'in bu yazısı (Skazaniya o Nartskih Bogatıryah U Tatar-Gortsev Pyatigorskogo Okrugaya terskoy Oblasti = Terek Eyaletinin İssi-Suv (Beştav) Bölgesinde Yaşayan Karaçay-Malkarların Nart Kahramanlık Destanları) 1881 yılında Tiflis'te çıkmaya başlayan SMOMPK (Sbornik Materialov Dla Opisanıye Mestnostey I Plemen Kavkaza) dergisinin birinci sayısında Rusça olarak yayınlanmıştır. Giriş niteliği taşıyan bu yazının devamında Safar-Ally Orusbiy'in 1879 yılında derlemiş olduğu "Örüzmek", "Şavay", "Raçıkav", "Sosurka" adlı destanlar yer alır. Ancak, adı geçen bu destanlar, Rusça ve düzyazı şeklinde verilmiştir. Söz konusu bu yazı, Kuzey Kafkasya Nart destanları ile ilgili yapılmış ilk ciddi çalışmadır. Ayrıca bu yazı, 1917 ihtilalinden daha önce, yani 1881 yılında bir dergide yayınlanmış olması bakımından çok önemli bir belge niteliğini taşımaktadır.

Terek eyaletinin İssi-Suv bölgesinde ve buraya yakın dağlık yerlerde Karaçay-Malkarların kurmuş olduğu büyük köyler bulunur. Burada yaşayanlar tatarcaya benzer bir dili konuşurlar. Ovalık düz arazilerde ise Kabardeyler yaşamaktadırlar. Bu iki kavimin konuştukları diller birbirinden tamamen farklıdır. Ben Kabardeylerin arasında da uzun yıllar bulundum. Karaçay-Malkarların ve Kabardeylerin arasında gezerken ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü folklor ürünlerini derleyerek kaydettim.

Çok eski zamanlardan gümüze kadar, kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü folklor ürünlerinin içerisinde Nart kahramanları hakkında anlatılan destanlar ve efsaneler önemli bir yer teşkil eder. Karaçay-Malkarların, oldukça uzun kahramanlık destanları vardır. Bunun yanında buna benzer folklor ürünleri, diğer Kafkasya kavimlerinde de bulunur. Nart destanları, Kafkasya'da yaşayan kavimlerin bir nevi ortak kültür zenginliğidir.

Nart destanları zamanla bazı değişikliklere uğramıştır. Destanların bazı kısımları değişmiş ya da tamamen kaybolmuştur. Ancak böyle olmasına rağmen, Kafkasyalıların folklor ürünleri içerisinde en değerli olanı Nart Destanlarıdır.

Bugüne kadar "Nart" kelimesinin anlamı, kökeni ve tam olarak nereden çıktığı kesin olarak açıklanamamıştır. Karaçay-Malkarların ve Kabardeylerin günlük konuşma dillerine "Nart" kelimesi yerleşmiş durumdadır. Halk arasında, Nart kahramanlarının kimler olduğu hakkında birtakım söylentiler dolaşmaktadır. Karaçaylılar, bir kimseyi övmek için "O (insan) Nart gibi yiğit, güçlü ve akıllı biridir" ifadesini kullanırlar. Yine "O (insan) Nart gibi güzel endamlı, doğru hareket eden biridir" denilir. Bir kişinin herhangi bir davranışı veya yaptığı bir iş, halk tarafından çok beğenildiği zaman, halk o kişi için "Nartça" (Nart gibi) yakıştırmalarını yapar. Böylece "Nart" kelimesi halk arasında "her bakımdan en mükemmel vasıfları taşıyan insan" anlamında kullanılmaktadır. Derlemiş olduğum materyallere göre Nartlar; uzun boylu ve iri yapılı çok kuvvetli ve sert duruşlu, çok zor işlerin kolayca üstesinden gelebilen, hastalıklara, zorluklara ve felaketlere karşı dayanıklı kişiler olarak anlatılmaktadırlar. Nartlar ömürlerini mutlu ve huzurlu bir hayat geçirmek için zorluklara karşı mücadele ederek geçirmişlerdir. Aslında, Nartlar hayatın zorluklarına karşı mücadele etmekten zevk almaktadırlar. Örneğin; Nartlar bir sefere çık-

tıkları zaman zorluklarla ve birtakım engellerle karşılaşmayı çok arzu etmişlerdir. Çünkü, onlar bu sayede yiğitliklerini sınamış olacaklardır. Karaçay-Malkarlar, Nartları bu şekilde anlatırlar.

Anlatılan destanlarda, Nart yiğitlerin yanında bir de "Emegenler" (dev yaratıklar) den çok bahsedilir. Emegenler de Nartlar gibi çok güçlü ve iri yapıdadırlar. Ancak zekaları çok kıt olduğu için hiçbir işi doğru dürüst beceremezler. Anlatılanlara göre, Emegenlerin birden fazla başları varmış. Gözleri ise sadece birtane, o da alınlarının tam ortasında bulunuyormuş. Nartlar ile Emegenler sürekli mücadele içerisindeydiler. Nartlar yüksek zeka kabiliyetleriyle her şeyi en ince ayrıntısına kadar ölçüp biçerler ve her zaman Emegenleri alt etmeyi başarırlar. Emegenler insan eti yerlermiş. Bu yüzden Emegenlerin eline düşüp de sağ kalan tek bir Nart yokmuş. Bunun için Nartlar, mümkün olduğunca Emegenlerle karşılaşmamaya özen gösteriyorlarmış.

Nartlar sefere çıkmadıkları zamanlarda çeşitli eğlenceler, şölenler, yiğitlerin hünerlerini göstermeleri için yarışmalar tertipliyorlarmış. Nartlar bu gibi şölenleri belli bir yerde yapıyorlarmış. Bu yerin adına "Alikalanı Üyleri" (Alikaların Evleri) deniliyormuş. Orada her zaman kocaman bir kazan ateşte asılı dururmuş. Bu kazan o kadar büyükmüş ki içine kırk öküzün eti sığarmış.

Karaçay-Malkarların anlattığına göre; Nartların sefere çıktıkları ve savaştıkları yerler Kuban vadisi ile sınırlı kalmıyormuş. Nartlar, İdil (Volga) ırmağına kadar gelerek buraya seferler yapıyorlarmış. Hatta bazen İdil ırmağını da geçerek çok uzak yerlere bile seferler yaparak oldukça yüklü ganimet elde ederlermiş. Karaçay-Malkarlar, Nart kahramanlarının gerçekten de yaşadıklarına inanırlar. Nartların yaşadığını gösteren işaretler Kuban vadisinde oldukça fazladır. Teberdi ırmağı ile Kuban ırmağının birleştiği yere yakın bir bölgede olan Humara yakınında, büyük kayalıklar arasında ilginç ve büyük bir yer altı evi vardır. Buraya "Çuvana" denir. Anlatılanlara göre çok eski zamanlarda burada "Açı Tılli Nart Gilastarhan" yaşamış. Teberdi ırmağının sol tarafında, Sinti'da Çuvana'ya benzeyen başka bir yer altı evi daha vardır ki bu yer altı evi, Çuvana'dan daha güzel yapılmıştır.

Çuvana'ya yakın bir yerde büyük bir kaya vardır. Halk bu kayaya "Sosurka'nın Taşı" der. Anlatılanlara göre, Nart Sosurka atı ile bu kayanın üzerine çıkmış ve atın ayak izleri kayanın üzerinde hala duruyormuş. Bunun yanında, kayanın üzerinde Sosurka'nın köpeğinin ayak izleri ve atın sidik izleri de duruyormuş. Buna benzer söylentiler, Nart kahramanlarının, Kuban vadisi civarında yaşadıklarını göstermekte, seferlere çıktıklarında ise İdil ırmağını da geçerek uzak yerlere kadar gittiklerini anlatmaktadır.

Karaçay-Malkarların Nart destanlarında geçen kahramanların adları şunlardır; Özümek, Sosurka, Şavay, Şırdan, Himiç, Batirez, Racıkav, Sibilçi, Gilastırhan, Devet, Alavgan. Bu kahramanların her birinin kendine ait ayrı bir cırı (destan, şarkısı) vardır. Ancak bu destanların birbirlerine benzeyen tarafları çoktur. zamanla bu destanlar birtakım değişikliklere uğramışlardır. Hatta bir kısmı unutulmuştur. Günümüzde (1879 yılında) bu destanların eski biçimde söyleyebilen "cırcı" (ozan) çok azdır. Ozanlar bu destanları, halkın her zaman toplandığı belirli yerlerde söylemişlerdir. Kabardeyler, bu ozanlara "Geguako" adını verirler.

Bu halk ozanlarının kendilerine ait özel mülkleri olmamıştır. Onlar, gezerlerken yanlarında silah taşımazlar. Ozanlar, herhangi bir nedenle halkın toplandığı yerlerde, örneğin; düğünlerde, cenazelerde v.b. yerlerde bulunmuşlar, şarkılarını söylemişler veya toplantının anlamına ve önemine uyan yeni şarkılar besteleyerek anında icra etmişlerdir. Halk ozanları Kafkasya kavimlerinin o zamanki edebiyatçıları olmuşlardır. Bunlar sürekli dolaşıp durdukları için söyledikleri şarkılar ve şiirler de her tarafa yayılmıştır.

Çok önemli bir durum için veya halkın önemli sorunlarına çözüm bulmak için yaşlılar, Bilge kişiler biraraya gelerek yüksek bir tepenin üzerinde kurultay yaparlardı. Bu sırada gençler de aşağıdaki düz arazide ata binerler, güreş tutarlar ve buna benzer yiğitlik gösterileri yaparlardı. Ozanlar da bu gibi toplantılarda mutlaka bulunurlardı. Kurultay için toplanan yaşlılara ve bilge kişilere; yiğitlik gösterileri yapan gençlere şarkılar yaparlardı. Ancak, ozanların şarkıları sadece övgü niteliğinde değil idi. Ozanlar; kötü ve ikiyüzlü insanları, ahlaksız adamları sert biçimde yeren şarkılar da yaparlardı. Ozanların bu eserleri sadece bu bölgede kalmaz diğer yerlere de yayılırdı.

Toplumda sevilen ve saygı duyulan kişiler için, halkına yararlı bir iş yapanlar için ve halkın çok değer verdiği bir yiğit öldüğü zaman ozanlar çağrılır, onlardan şarkı veya "küy" (ağıt) yapmaları istenirdi. Ölenin ardından ağıt yapıldığında böylece onun yiğitliği unutulmayacak ve kuşaktan kuşağa aktarılacaktır.

Bu gibi durumlarda ozanlar, تنها ve sessiz bir yere çekilirler, şarkı veya ağıtın mısralarını oftaklaşa yaratırlardı. Bir süre sonra işlerini tamamladıktan sonra orada bulunanlara haber verirler, herkes onları dinlemek için bir yere toplanırdı. Oradakiler, toplanmadan önce kılık ve kıyafetlerini düzeltirlerdi. Kimi kalpağını, kimi kamasını ve kemerini düzeltirdi. Kimi de fişekliklerini parlatırdı. Yani ozan, orda toplananlardan birinin biçimsiz bir durumunu görürse, onu halkın içinde rezil kepaze edecektir. Bu yüzden herkes üstüne başına çok dikkat etmek zorunda idi. Daha sonra ozanlardan biri, yüksek bir yere çıkarak elleriyle tempo tutar. Önce, yaptığı şarkının ezgisini sesli bir biçimde söylemeye başlar. Orada toplananlar da ozan şarkıyı (sözlerini) ne zaman söyleyecek diye sabırsızlıkla beklemekteydiler. Daha sonra ilk ozan, kendi yaptığı şarkıyı icra eder. Diğer ozanlar da sırayla kendi şarkılarını söylerler. Orada toplananlar, nefes dahi almadan büyük bir dikkatle ozanları dinlerler. Oradakiler "böyle güzel sözleri nereden buluyorlar" diye hayret içerisinde kalırlar ve hayranlıklarını gizleyemezler.

Ozanlar şarkılarını söyledikten sonra oraya hangi nedenle toplanılmışsa artık o toplantının gerekleri yapılır. Toplantı sona erdikten sonra misafirler için türlü türlü yemekler ikram edilir. Ozanlara da değerli hediyeler verilir. Eğer cenaze nedeniyle toplanılmışsa, cenaze sahibi ve akrabaları, Ozanlara elbise ve at gibi hediyeler verirler. Ozanların geçimi genellikle böyle olmuştur.

Ozanlar, gençler savaşa giderken yapılan törenlerde de bulunarak onlar için şarkılar yaparlardı. Ozanlar, savaşta yiğitlik gösterenleri öven, korkakları ise sert biçimde yeren şarkılar yapmışlardır. Ozanlar, savaş sırasında kendilerine zarar gelmeyecek bir yerde savaşı gözleyerek; savaşın seyrini, ön saflarda kimlerin vuruştüğünü, kimlerin yiğitlik yaptığını, kimlerin nasıl öldüğünü şarkılarına yansıtırlar. Ozanların bu şarkıları, kısa bir zaman sonra savaşa uzak olan yerlere kadar yayılır. Böylece, herkes savaşın seyri hakkında haberdar olur.

Bütün bu anlatılanların ışığında düşünürsek; ozanlar eskiden toplumda oldukça önemli bir konuma sahip idiler. Çünkü, birçok olayın ve durumun halkın anlamasında ve bilgilenmesinde en önemli unsur ozanlar olmuştur. Ozanlar, yalvaçlar gibi doğruluğu ve güzelliği ilke edinmişler, bu gibi değerlere büyük önem vermişlerdir. İnsanların kötü hallerini sert biçimde yermişler, yaşamın derinliklerinde kalan şeyleri gün ışığına çıkarmışlardır. Halk ise, ozanların "erdem" kavramını koruyarak ön planda tutmalarını saygıyla karşılamıştır. Halk, ozanları tüm kısıtlamalara karşı korumaya çalışmıştır. Bu yüzden ozanlar, hiç kimseden korkmadan, diledikleri konuda şarkılar yaparlardı ve bunları herkese duyururlardı. Ozanlar, zengin-yoksul ayrımı yapmadan herkes için gayet açık ve anlaşılır şarkılar yapmışlardır.

Ozanların, toplum içerisinde önemli bir konumda olduğuna bir örnek getirelim: En soylu aileler bile kendi çocuklarının sanatsal yönden yetenekli olduklarını fark ettiklerinde onları yetiştirmeleri için ozanların yanına gönderiyorlardı. Ayıca çocuklar, ozanların yanında çeşitli yerleri gezerek, ozanların yaşam tecrübelerinden faydalanıyorlardı.

İslam dini yayılmaya ve topluma yerleşmeye başladığında, birtakım mollalar, ozanları toplum dışına itmek için ellerinden geleni yapmaya başladılar. Mollalar "ozanlar günah işlerle uğraşıyorlar, onların yaptığı işler dinimizle bağdaşmaz" diye halkı ozanlardan u-zaklaştırmaya çalışıyorlardı.

Mollaların çabaları ve diğer çeşitli nedenler, ozanların sayısını giderek azaltmıştır. Kabardeylerin en ünlü ozanı Tayair de 1850'li yıllarda ölmüştü. Duruma bakılırsa ozanlar hepten yok olacaklardır.

Ozanların, Natlar hakkında anlattıklarına şöyle bir baktığımızda, anlatılan çeşitli destanların birbirleriyle bağlantısız olduğu sanılabilir. Ancak iyi incelendiğinde, Nart kahramanlarının destanları bir araya getirildiğinde, hepsinin birbirini tamamladığı ve büyük bir destanın ortaya çıktığı görülür. Ne yazık ki atalarımızdan bizlere miras kalan bu destanlar, halkın belleğinden silinmeye başlamıştır.